

Typy badań lingwistycznych

Klasyfikacje języków

Beata Wójtowicz

Prezentacja chroniona prawem autorskim

Język

Różne podejścia do języka = różne definicje.

Najbardziej popularna definicja języka mówi, że jest to system znaków będący narzędziem komunikacji.

Nauka zajmująca się badaniem języka ludzkiego to **językoznawstwo**.

Ale współcześnie język jest przedmiotem zainteresowania z perspektywy wielu innych dyscyplin, poza językoznawstwem, co sprawia, że powstają liczne badania interdyscyplinarne.

Kryteria a klasyfikacje

- Klasyfikacje **socjolingwistyczne**, np.
 - według liczby użytkowników,
 - według statusu języka,
 - według stanu zagrożenia.
- Klasyfikacje **geograficzne**, np. języki europejskie.
- Klasyfikacja **genetyczna** -> rodziny językowe.
- Klasyfikacje **typologiczne** -> typy strukturalne.

Kryteria a klasyfikacje

Języki można podzielić na różne sposoby, w zależności od kryteriów, jakie przyjmujemy.

Podstawą genetycznej klasyfikacji języków jest wywodzenie się od wspólnego praprzodka.

Klasyfikacja typologiczna to metoda rozróżniania języków na podstawie podobieństwa pewnych struktur, które w nich występują.

Główne kryteria podziału dyscyplin językoznawczych

1. Przedmiot badania
2. Aspekt badawczy
3. Zakres badania
4. Metoda badawcza

1. Przedmiot badania

- a. językoznawstwo wewnętrzne
- b. językoznawstwo zewnętrzne

1.a językoznawstwo wewnętrzne

sam język – system językowy właściwy określonej społeczności

- struktura fonologiczna, gramatyczna i leksykalna

1.b językoznawstwo zewnętrzne

Język w powiązaniu z warunkami życia danej społeczności, sytuacją mówienia, właściwościami mówiących → badanie historycznych, geograficznych i kulturowych warunków życia społeczności mówiących, ale też opis mechanizmów fizjologicznych i psychicznych mówienia (nauki przyrodnicze) czy właściwości akustycznych dźwięków mowy (fizyka).

1.b językoznawstwo zewnętrzne - dyscypliny

- fonetyka eksperymentalna
- psycholingwistyka – bada psychiczne mechanizmy wytwarzania i rozumienia mowy
- logopedia – badanie i leczenie wad mowy
- rozwój mowy dziecka
- geografia lingwistyczna – rozmieszczenie geograficzne języków w skali świata, w tym dialektologia, która bada zróżnicowanie geograficzne jednego języka

1.b językoznawstwo zewnętrzne - dyscypliny

- socjolingwistyka – bada uzależnienie sposobów mówienia od środowisk społecznych – gwary środowiskowe, żargony, zawodowe odmiany języka – i szerzej bada wszelkie uzależnienia sposobów językowego zachowania od sytuacji komunikacyjnej mówiących (oficjalnej, nieoficjalnej), czyli od roli, jaką w komunikacji pełnią jej uczestnicy
- etnolingwistyka – bada związki między językiem a kulturą → związek między językiem, poznaniem, myśleniem i kulturą społeczności mówiących

1.b językoznawstwo zewnętrzne - dyscypliny

- językoznawstwo normatywne – bazując na wiedzy o systemie i danych socjolingwistycznych, ustala normy poprawności językowej zależne od odmiany stylowej języka
- glottodydaktyka – dydaktyka języków obcych w oparciu o wiedzę o systemach nauczanych języków oraz badaniach porównawczych kontrastywnych, wydobywających różnice i podobieństwa między językami
- onomastyka – nauka o nazwach własnych
- nauka o idiolektach – języku indywidualnych osób

2. Aspekt badawczy

- a. synchroniczny, opisowy – badanie stanu językowego w określonym momencie
- b. diachroniczny – badanie rozwoju języka

2.a Badanie synchroniczne

to badanie stanu języka, abstrahując od tego jaki był jego rozwój, jak stan ten został wytworzony – może dotyczyć stanu współczesnego badaczowi albo odnosić się do stanu w przeszłości, np. badanie języka Jana Kochanowskiego.

2. b Badanie diachroniczne

to badanie zmian w czasie rozwoju języka, które doprowadziły do powstania określonego stanu. Badać można poszczególne elementy, jak i całe systemy → rekonstrukcje języków.

Badania ważne np. dla semantyki, gdzie dawne znaczenia wyrazów, ich etymologia, uczestniczą we współczesnej komunikacji.

3. Zakres badania

a. jeden język

b. porównanie kilku języków

- w aspekcie synchronicznym
- w aspekcie diachronicznym

3. a Zakres i aspekt badawczy

Badania synchroniczne jednego języka

- opis współczesnej polszczyzny – opis systemu gramatycznego, badanie słownictwa, zróżnicowania terytorialnego i stylistycznego

Badania historyczne jednego języka

- opis jego rozwoju → gramatyka historyczna (rozwój systemu) i historia języka (rozwój języka na tle warunków zewn., dziejów narodów – szczeg. zmiany w słownictwie zależą w dużym stopniu od historii zewnętrznej)

3. b Badanie kilku języków

Językoznawstwo synchroniczno-porównawcze

- badania kontrastywne (konfrontatywne) – poszukiwanie podobieństw i różnic między językami, np. w celu ułatwienia nauki języka jako obcego
- badania typologiczne – ustalenie typów językowych na podstawie cech wspólnych

3. b Badanie kilku języków

Językoznawstwo historyczno-porównawcze

badanie podobieństwa między językami
spowodowanego bądź wspólnym pochodzeniem
(ustalenie pokrewieństwa językowego – rodzina
językowa), bądź wspólnym rozwojem języków
niespokrewnionych (liga językowa)

3. b Badanie maksymalnie wielu języków

Językoznawstwo ogólne synchroniczne –
poszukiwanie uniwersaliów językowych →
tworzenie teorii języka

Językoznawstwo ogólne diachroniczne –
ustalenie praw rozwoju języka (dyscyplina najmniej
ugruntowana, z największą ilością hipotez)

4. Metoda badawcza

Rozróżnienie ze względu na przyjętą metodę badawczą, której zastosowanie ma na celu wykrycie określonego aspektu badanego zjawiska

- językoznawstwo statystyczne bada metodami ilościowymi strukturę tekstów i języka, wykrywając zależności między częstością występowania pewnych elementów a ich właściwościami → wyrazy najczęstsze stanowią niewielką grupę w słowniku tekstu ale pokrywają ogromną część tekstu; w semantyce – ustalanie hierarchii poszczególnych znaczeń wyrazu wieloznacznego.

Językoznawstwo historyczno-porównawcze

W europejskiej myśli językoznawczej zainteresowanie rozwojem języka było wcześniejsze niż refleksja nad językiem ujętym synchronicznie.

XVIII w. odkrycie sanskrytu (najstarszego języka indyjskiego, William Jones) → cechy właściwe językom europejskim → pojęcie indoeuropejskiej wspólnoty językowej.

Językoznawstwo historyczno-porównawcze

XIX wiek – badanie języków spokrewnionych, które wykazywały podobieństwo fonologiczne wyrazów i form gramatycznych

→ pochodzenie od jednego, wspólnego przodka 'prajęzyka'

→ różnice powstały w wyniku odrębnego rozwoju poszczególnych języków.

Metody badań diachronicznych

- metoda filologiczna – analiza zabytków poświadczających istnienie stanu językowego w danym momencie → tylko do okresu piśmiennego.
- metoda rekonstrukcji – odtwarza stan hipotetyczny dla okresów niepiśmiennych przy wykorzystaniu danych poświadczonych i zaobserwowane procesy wykryte na podstawie porównania języków pokrewnych.
- metoda historyczno-porównawcza – metoda rekonstrukcji zjawisk hipotetycznych - ustalanie regularnych odpowiedniości zachodzących między wyrazami różnych języków pokrewnych i wykrywaniu procesów, które do nich doprowadziły.

Pokrewieństwo językowe

„Przez **rodzinę języków** rozumiemy zespół języków, w których elementy systemu morfologicznego (alternacje morfologiczne, afiksy, liczebniki) oraz morfemy składniowe (przyimki, spójniki, partykuły) wszystkie lub w stanowczej większości sobie odpowiadają wywodząc się ze wspólnego prajęzyka” (T. Milewski 1965, *Językoznawstwo*)

MERDAMY, MORDUCHNY!

Mimo że MERDANIE i MORDEę dzieli tak wiele: MERDA się ogonem, a nie mordą, MORDA jest zdecydowanie niepocholebnym, a nawet obraźliwym określeniem, MORDA ma stosunkowo „statyczną” definicję, zaś słowa MERDAĆ i MERDANIE – dynamiczną, to jednak i MORDA, i MERDAĆ pochodzą od tego samego wspólnego prasłowiańskiego przodka.

Jest nim czasownik *mṛdati ‘machać, kiwać’, którego bezpośrednim kontynuantem jest współczesny czasownik MERDAĆ.

Prasłowiańska *mṛda to rzeczownik odczasownikowy powstały od tego samego słowa – prasłowiańskiego czasownika *mṛdati. Należy przypuszczać, że pierwotnie MORDA była określeniem pyska nie psiego, tylko krowiego, owczego lub koziego. Dlatego że to przeżuwacze miarowo poruszają – a więc MERDAJĄ – pyskiem, przeżuwając pokarm (pamiętacie przecież wierszyk „Czarna krowa w kropki bordo gryzła trawę, kręcąc mordą”). Słowo MORDA oznaczało zatem najpierw ‘pysk krowy, owcy lub kozy’, a z czasem – ogólnie – ‘pysk, paszcza’.

Prajęzyk – punkt wyjścia języków pokrewnych

- zaświadczony – np. łacina dla rodziny języków romańskich,
- nie jest znany – jest rekonstruowany, np. prasłowiański, praindoeuropejski.

Jeden prajęzyk?

→ **teoria nostratyczna** [< łac. nostrās ‘nasz człowiek, (po)krewny, swojak, krajan, ziomek’] (duńskiego językoznawcy Holdera Pedersena, 1903r.) zakłada istnienie makrorodziny językowej – pochodzenie kilku rodzin językowych od wspólnego przodka: indoeuropejskiej, semito-chamickiej, ałtajskiej (tureckie, mongolskie, mandżurskie), uralskiej (ugrofińskie), darwidyjskiej (jęz. Indii i Sri Lanki), kaukaskiej.

Brak pewnych dowodów na monogenezę mowy ludzkiej skłania ku przyjęciu istnienia wielu źródeł języków – **poligeneza mowy ludzkiej**.

Klasyfikacje językowe

Mapy -Mark Rosenfelder

<http://www.ethnologue.com>

Harvard.edu

Klasyfikacja języków słowiańskich

Języki indoeuropejskie

Języki bałtosłowiańskie

- Języki bałtyckie

- Języki słowiańskie (ok. 317 mln)

- języki zachodniosłowiańskie (ok. 61 mln)

- » gr. lechicka – polski; gr. łużycka; gr. czesko-słowacka

- języki wschodniosłowiańskie (ok. 210 mln) – rosyjski, białoruski, ukraiński

- języki południowosłowiańskie (ok. 35 mln) – bułgarski, serbski, chorwacki

Najważniejsze grupy językowe świata

(Grzegorzycykowa 2007)

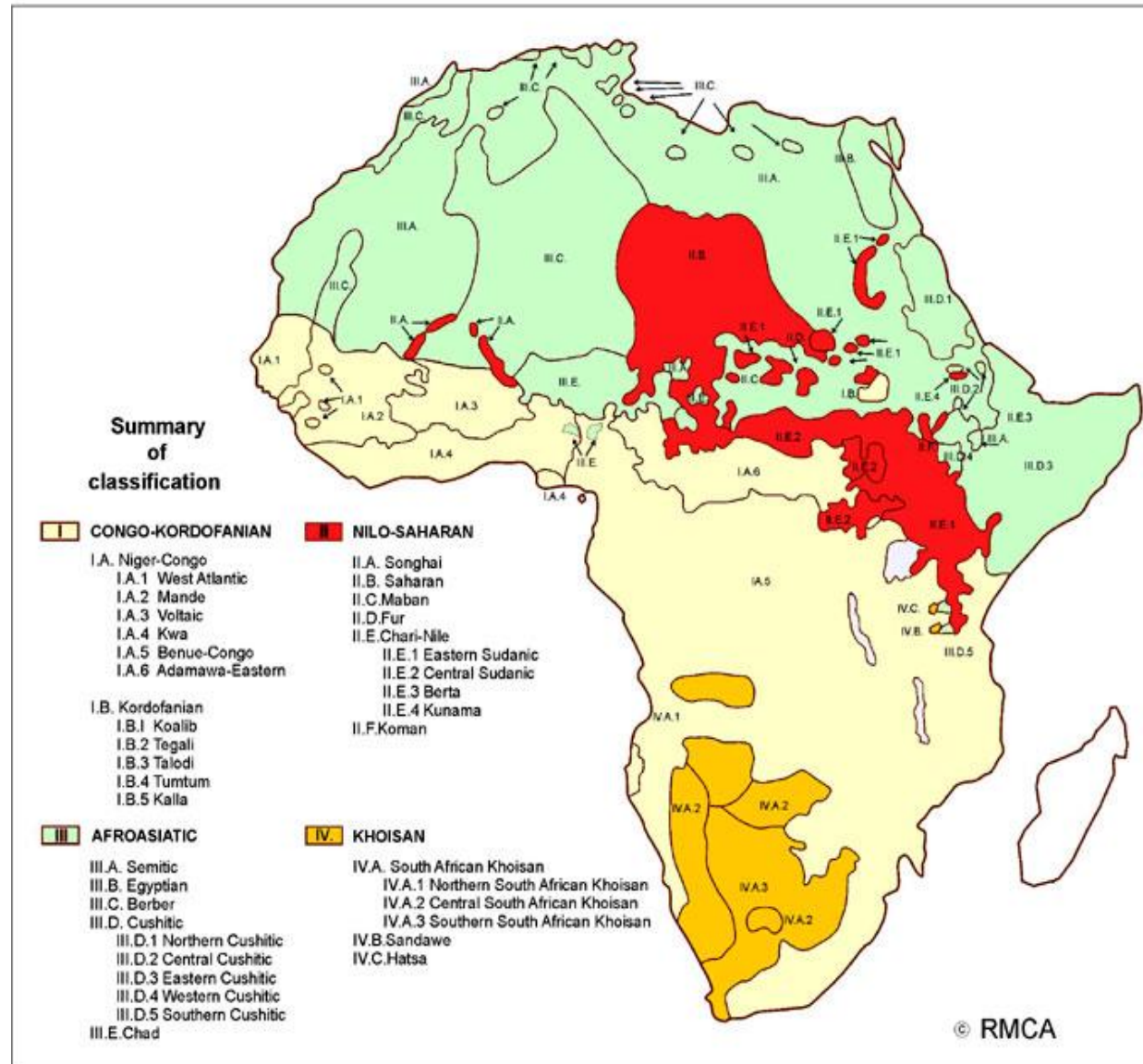
1. jęz. indoeuropejskie (wyróżnione genetycznie)
2. jęz. chińsko-tybetańskie, oraz japoński i koreański
3. jęz. semito-chamickie (arabski, hebrajski, egipski)
4. jęz. kongokordofańskie (bantu)
5. jęz. uralские (turecki) i kaukaskie (gruziński)
6. jęz. indonezyjsko-australijskie
7. jęz. indiańskie
8. jęz. eskimoskie

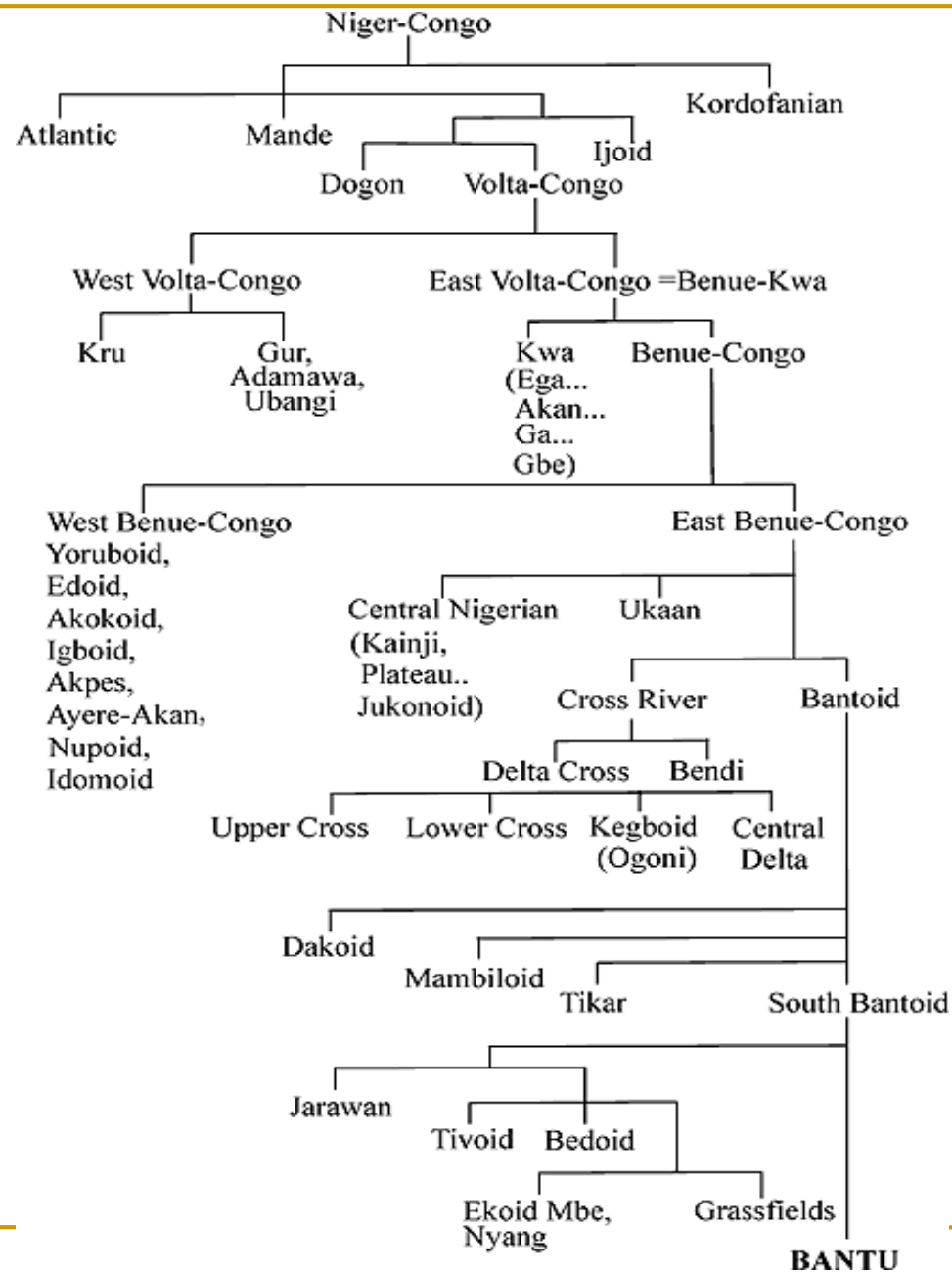
J. H. Greenberg (1948-77), *The languages of Africa*

- Języki Afryki zostały podzielone na cztery rodziny
- Kongokordofańska (nigerokongijska) - Niger-Congo-Kordofanian (1436 języki),
- Afroazjatycka - Afro-Asiatic (371),
- Nilosaharyjska - Nilo-Saharan (196),
- Khoisan (35).

Classification of the African languages

after J.H.Greenberg, 1963, *The Languages of Africa*

BANTU

Zmiany językowe na naszych oczach

- leksykalne: nowe pojęcia *okrągły stół, nowa generacja produktów*
- fonetyczne: usuwanie końcowych spółgłosek *ju* od *już*, *ta* od *tak*, *pięć złoty* od *pięć złotych*
- fleksyjne: nieodmienianie nazwisk
- składniowe: biernik zamiast dopełniacza *dodaj cukier* zamiast *dodaj cukru*

Językoznawstwo typologiczne

(klasyfikacja strukturalna)

- Językoznawcze badania typologiczne polegają na wyszukiwaniu cech wspólnych i różnych w strukturze (niespokrewnionych) języków oraz grupowaniu tych języków na podstawie podobnych cech konstrukcyjnych.
 - do jednej grupy zaliczane są więc języki różniące się od siebie genetycznie.
- Z punktu widzenia typologicznego Afryka może być uznana za kontynent klas rzeczownikowych. W ponad 2/3 dotychczas zbadanych języków występują bowiem rozmaicie realizowane klasy rzeczownikowe.

Typologia fonologiczna

Porównanie systemów fonologicznych języków.

Typy języków ze względu na liczbę fonemów:

- ubogie (12-14 fonemów)
- bogate (58-70 fonemów)
- samogłoskowe (francuski 15 sam. : 18 spółgł.)
- spółgłoskowe (polski 31 spółgł. : 6 sam.)

Ze względu na cechy prozodyczne:

- prozodyczne (intonacja, akcent i iloczyn mają funkcję dystynktywną, np. języki tonalne)
- nieprozodyczne

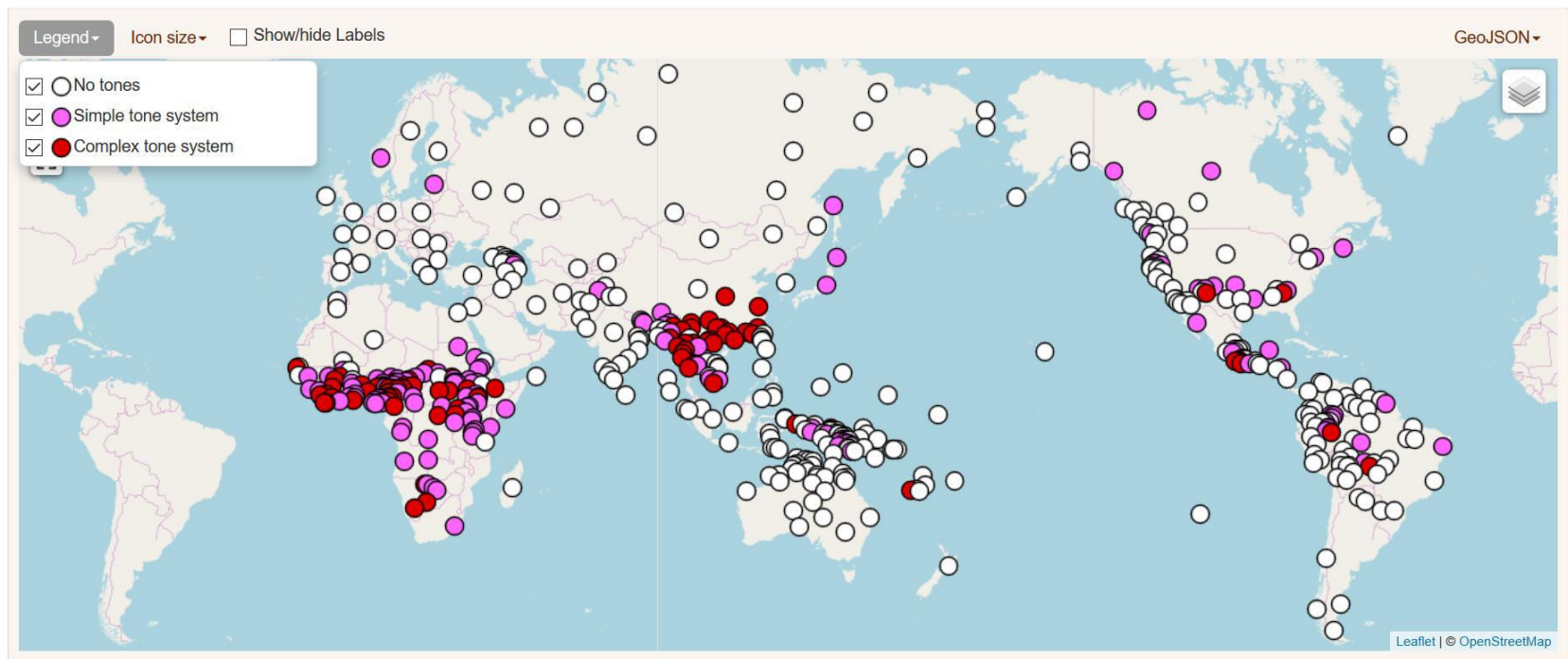
Tony

Wspólną cechą języków tonalnych jest obecność tonów, czyli sposobów modulacji głosu, którym przypisuje się znaczenie.

W językach tonalnych występują wyrazy mogące być identycznym ciągiem dźwięków, których znaczenie możemy rozróżnić dopiero po tonie głosu.

Językami tonalnymi są na przykład: joruba, ibo, chiński, birmański, wietnamski.

Języki tonalne

Typologia morfologiczna

ze względu na sposób konstruowania zdań i sygnalizowania informacji syntaktycznych i gramatycznych

1. Języki izolujące (analityczne)
2. Języki aglutynacyjne
3. Języki fleksyjne
4. Języki alternacyjne
5. Języki polisyntetyczne

Typologia morfologiczna

Języki izolujące (analityczne)

chiński, angielski, nowoperski, wietnamski, tajski i in.

O roli składniowej decyduje pozycja morfemu-wyrazu (szyk), w funkcji gramatycznej wykorzystywane są wyrazy posłkowe.

Typ izolujący: tok pisin (Papua Nowa Gwinea):

mi go antap long tri

ja iść czubek PREP drzewo

‘wspiąłem się na czubek drzewa’

ciekawostka: przyimek *long* (z ang. *along*) ma b. różne znaczenia lokatywne i inne, np. *long taun* ‘(np. iść) do miasta, z miasta, po mieście’, *long kanu* ‘(np. przy płynąć) kajakiem’, *long you* ‘(np. przykro mi) z twojego powodu’

Typologia morfologiczna

Języki aglutynacyjne

ugrofińskie, bantu, turecki i in.

Znaczenie gramatyczne – informacje o funkcjach składniowych i kategoriach gramatycznych – wyrażane są odrębnymi morfemami, które tworzą zlepki z morfemami leksykalnymi. Morfemy są jednofunkcyjne i każda funkcja ma jeden wykładnik.

Typ aglutynacyjny: turecki

el-ler-im-den ‘z moich rąk’

el ‘ręka’

ler ‘sufiks l.mn.’

im ‘sufiks dzierżawczy 1 os. l. poj.’

den ‘ablativus’

(ablatyw - przypadek w językach aglutynacyjnych i niektórych fleksyjnych wyraża odchodzenie i oddzielanie się od czegoś; w jęz. słowiańskich zlał się z dopełniaczem)

japoński:

tabe-sase-rare-ru 'może kogoś nakarmić'

tabe 'jeść'

sase 'spowodować'

rare 'móc'

ru 'cz. teraźniejszy'

Często aglutynacja charakteryzuje niektóre tylko części mowy, np. czasowniki, por.

kiwai (Papua Nowa Gwinea):

odi ‘założyć cięciwę na łuk’

ri-mi-bi-du-mo-i-**odi**-ai-ama-ri-go

‘w odległej przyszłości oni trzej z pewnością założą cięciwy na dwa łuki naraz’

(podobnie w bantu: czasowniki – b. złożone, inne cz. mowy – prostsze)

Typologia morfologiczna

Języki fleksyjne

słowiańskie, niektóre romańskie (łacina)

Podstawowymi jednostkami gramatycznymi są morfemy, w których skumulowana jest pełna informacja gramatyczna.

Afiksy są wielofunkcyjne, np. -e jest wykładnikiem

- mian l.mn. w palce
 - wołacza w Boże
 - celownika i miejscownika l.poj. w kobiecie.
-

Typologia morfologiczna

Języki fleksyjne

słowiańskie, niektóre romańskie (łacina)

Jedna funkcja może być wyrażona wieloma afiksami:

np. celownikowość wyrażana końcówkami -owi (ptakowi), -u (chłopu), -e (kobiecie), -om (kobietom).

Kumulacja funkcji, np. w 'piszę' -ę wyraża osobę, liczbę, czas i tryb; -y w 'dobry' wyraża przypadek, liczbę i rodzaj.

Typologia morfologiczna

Języki alternacyjne

semickie

Funkcję leksykalną pełnią połączenia spółgłosek, a alternacje samogłosek sygnalizują funkcje gramatyczne i słowotwórcze.

arabski

ktb 'pisać' → kataba 'on napisał', kitab 'książka', katib 'pisarz'

qlt 'zabijać' → qatala 'on zabił', qatila 'był zabity', yaqtulu 'zabija'

Typologia morfologiczna

Języki polisyntetyczne

jęz. Indian amerykańskich, eskimoskie, kaukaskie

Wykładniki znaczeń gramatycznych są inkorporowane w zdania-wyrazy; za pomocą różnych technik afiksalnych tworzy się nazwę całej sytuacji.

Anerajkiści 'oni cię zabiją'

j. sachaliński

Typ polisyntetyczny: *jupik* (język eskimo-aleucki)

Anisaxtuxtyfkagatapixnakakjagaka

‘Zdarzyło się, że chciałem go ostatecznie zmusić do chodzenia i przynoszenia śniegu.’

ani- ‘snow’

-sax- movement behind something

-tux- iterative

-tyfka- causative

-gata- transitivity

-pix- intensifier

-nanak- intentional perfective

-ja- intentional completion

-ga- tense (past-present)

-ka 1st person (subject), 3rd person (object)

mayali (Australia):

abanyawoihwarrgahmarneganjginjeng

‘znów ugotowałem dla nich niewłaściwe mięso’

aban ‘ja-ich’

yawoih ‘znów’

warrgah ‘niewłaściwy’

marne ‘dla’

ganj ‘mięso’

ginje ‘gotować’

ng ‘cz. przeszły’

(Comrie *et al.* 1996: 120)

W językach polisyntetycznych wyraz może składać się z jednego lub więcej rdzeni, które niosą informację leksykalną. Do nich dołączane są afiksy niosące informację gramatyczną. Afiksy precyzują znaczenie morfemów leksykalnych tak, że mogą one pełnić funkcję czasownikową lub rzeczownikową.

Języki polisyntetyczne można zaliczyć do typu aglutynacyjnego lub fleksyjnego w zależności od tego, czy afiksy mają tylko jedną funkcję, czy też wiele. Istnieją również języki polisyntetyczne, w których o informacji gramatycznej decyduje kolejność morfemów, jak w językach izolujących.

Elementy różnych typów w jednym języku

W polskim:

leksykalne konstrukcje analityczne oddzielnie wyrażają znaczenia słowotwórcze: np. *mały dom* zamiast *domek*,

morfologiczne konstrukcje analityczne wyrażają kategorię morfologiczną: czasu *będę czytać*, strony *być lubianym*, porównania *bardziej silny*,

syntaktyczne konstrukcje analityczne oddzielnie wyrażają wspólny człon zdania np.: przydawkę *dziewczyna o niebieskich oczach* = *niebieskooka dziewczyna*,

aglutynacyjny charakter ma morfem *-by* w funkcji trybu przypuszczającego,

alternacje wykorzystujemy w formach różniących się aspektem: *rzucić* i *rzucać*.

Typologia składniowa

Pod uwagę bierzemy szyk elementów w zdaniu; szyk elementów w grupie nominalnej.

np.

- szyk zdania podstawowego to SVO (podmiot – orzeczenie – dopełnienie, np. polski, angielski): zdanie oznajmujące ma formę typu *Ewa pije sok*.
- szyk zdania podstawowego to VSO (orzeczenie – podmiot – dopełnienie, np. arabski, walijski): zdanie oznajmujące ma formę typu *Pije Ewa sok*.

podstawowy szyk zdania	przykłady języków	liczba języków
SOV	turecki, saliba	565
SVO	francuski, lelemi	488
VSO	walijski, maoryski	95
VOS	malgaski, tsotsil	25
OVS	hixkaryana	11
OSV	nadëb	4
brak dominującego szyku	węgierski, nunggubuyu	189
razem		1377

Typologia semantyczno-leksykalna

systemy zaimkowe i liczebnikowe

nazwy barw

Pytania badawcze typologa

Jakie systemy liczby gramatycznej można znaleźć w językach świata?

- wynikiem badań będzie wyróżnienie następujących typów: 1) języki nie wyróżniające kategorii liczby, 2) języki wyróżniające liczbę pojedynczą i mnogą, 3) języki wyróżniające liczbę pojedynczą mnogą, podwójną itd.
 - Czy języki wyróżniają liczbę mnogą rzeczownika? Na jakiej zasadzie?
-

Liczba mnoga rzeczowników w językach świata

	Value	Representation
	No nominal plural	28
	Plural only in human nouns, optional	20
	Plural only in human nouns, obligatory	40
	Plural in all nouns, always optional	55
	Plural in all nouns, optional in inanimates	15
	Plural in all nouns, always obligatory	133

Czy język wyróżnia czas przeszły?

Tak/nie

Tak → czy odróżniają przeszłość bliską od dalekiej (względem momentu mówienia)?

np. amazoński język yagua posiada pięć stopni oddalenia w przeszłości:

- 1) „kilka godzin temu”,
- 2) „poprzedniego dnia”,
- 3) „około tygodnia do miesiąca temu”,
- 4) „więcej, niż miesiąc temu, do dwóch lat”,
- 5) „dawno temu”.

Każda z kategorii oznaczana jest za pomocą odrębnej końcówki czasownika.

WALS

Niektóre cechy czy typy językowe występują w danych rejonach świata częściej, niż w innych. Co ciekawe, geograficzne granice cech językowych często przecinają granice rodzin językowych. [Atlas Struktur Językowych Świata](#) - **The World Atlas of Language Structures** - w skrócie **WALS**.

Cechy językowe zawarte w tym opracowaniu to np. dźwięki ([Gdzie znajdziemy języki tonalne?](#)), wyrazy ([Które języki mają to samo słowo na „rękę” i „ramię”?](#); [Skąd pochodzi wyraz oznaczający „herbatę”?](#)) i gramatyka ([Rodzaj oparty na płci lub nie](#)). Jest też rozdział o [systemach pisma](#).

Journey of Mankind

<http://www.bradshawfoundation.com/journey/>